

**Burguesia liberal i
educació popular:
l'extensió
universitària de
Maó (1903-1908)**

Xavier Motilla Salas
*Universitat de les Illes
Balears*

Educació i Cultura
(2000), 13:
63-76

Burguesia liberal i educació popular: l'extensió universitària de Maó (1903-1908)

Xavier Motilla Salas
Universitat de les Illes Balears

Sumari

Entre totes les experiències d'educació popular sorgides des dels sectors liberalburgesos a l'Estat espanyol arran de la desfeta colonial de 1898 i amb un afany regeneracionista, cal considerar el moviment d'Extensió Universitària com a paradigmàtic.

En el present article pretén donar-se una visió general de les activitats d'extensió sorgides a Menorca, tot incidint en la influència que la institució tingué en la promoció d'entitats culturals i higièniques a les primeries del segle XX a Maó.

Summary

Among all the experiences of popular education appeared from the liberal bourgeois sector in the Spanish state, as a result of the colonial defeat of 1898, with a regenerationist enthusiasm, we must consider that the movement of University Extension is paradigmatic.

The present article pretends to give a general vision of the activities appeared in Menorca, and it shows the influence that the institution had in the promotion of cultural and hygienic institutions in the beginning of the 20th century.

Entre les experiències esperonades sota un afany regeneracionista com a reacció als successos de 1898, una de les més estudiades actualment és l'Extensió Universitària. Gran part dels estudis realitzats han permès establir la vinculació existent entre el moviment i l'institucionisme. No ens ha d'estranyar aquesta associació entre Extensió Universitària i Institució Lliure d'Ensenyança, atès que, com és sabut, foren persones vinculades a la mateixa ILE les qui traslladaren a l'Estat espanyol l'experiència anglesa.¹ Altres estudis

---

¹ En aquest sentit es poden consultar els diversos treballs del professor Santiago Melón Fernández sobre l'Extensió Universitària d'Oviedo recollits a MELÓN FERNÁNDEZ, S. (1998). *Estudios sobre la Universidad de Oviedo*. Universidad de Oviedo, Vicerrectorado de Extensión Universitaria. En concret vegeu «Un capítulo en la Universidad de Oviedo» (pàg. 17-85) i «La Extensión Universitaria: antecedentes y características» (pàg. 86-114). Vegeu també: GÓMEZ MOLLEDA, M. D. (1964). *Los reformadores de la España contemporánea*.

més actuals han intentat donar una interpretació general del moviment tot fent-ne un primer balanç.² D'altra banda, és sabut que el moviment d'Extensió Universitària no sols es fonamentà en l'institucionisme, atès que la primera iniciativa sorgida a l'Estat espanyol es degué a la Universitat de Saragossa, que organitzà diverses classes públiques des de 1893. A més, també sorgiren altres iniciatives a diverses universitats, com a la Universitat de Barcelona, que inicià conferències dominicals sobre física, química, poesia... en el curs corresponent a 1897-1898, i a les de Sevilla i València, que també projectaren estendre la formació de la universitat a tota la societat, cap a l'any 1899.³

La conjuntura que es donà a la fi del segle XIX representà un moment favorable per al desenvolupament d'experiències d'educació popular. Així doncs, després del desastre de 1898 fou quan es començà a cercar explicacions a la derrota soferta i, alhora, a tractar de regenerar el país. En aquest sentit es pot pensar que la conjuntura duia camí de ser, aparentment, favorable a l'educació, és a dir, a una política pedagògica ambiciosa capaç de resoldre els nombrosos problemes existents.⁴ Una de les formes més característiques que adoptà l'educació popular a principi del segle XX a l'Estat espanyol fou, com és sabut, el moviment d'Extensió Universitària, i entre totes les seves diverses concrecions, l'experiència de la Universitat d'Oviedo es convertí en paradigmàtica. Tal com ha assenyalat Jean L. Guereña, l'experiència consistí a facilitar un ensenyament específic adaptat a un públic popular, ja fos en els mateixos locals universitaris o bé en associacions populars o centres obrers, utilitzant per a aquesta finalitat diversos mitjans com foren les classes, les conferències i les excursions, entre d'altres. El propòsit dels seus impulsors, un grup d'intel·lectuals influenciats per la ILE, fou complir amb el que ells consideraren la missió social de la universitat —en aquell moment en crisi—, atès que pensaven que col·laborant en l'educació dels grups socials dominats contribuïen a la regeneració del país, com també a desactivar la lluita de classes, mitjançant una solució reformista a la qüestió social.⁵ Tal com ha assenyalat Bernat Sureda, avui es pot concloure que el moviment iniciat a Oviedo estigué inspirat en una certa ingenuïtat pedagògica i en altes dosis de fe en la cultura.⁶ A l'Estat espanyol l'Extensió visqué el punt més alt entre 1898 i 1908. Com hem dit, el regeneracionisme provocat pel desastre del 98 propicià el desenvolupament del

Madrid: CSIC.; VELARDE FUERTES, J. (1975). «Primeras aproximaciones al estudio de la Universidad de Oviedo como enlace entre la Institución Libre de Enseñanza y el Instituto de Reformas Sociales». A: TUÑÓN DE LARA, M.; BOTREL, J. F. (eds.) *Movimiento obrero, política y literatura en la España contemporánea*. Madrid: Edicusa, pàg. 223-240, i RUÍZ SALVADOR, A. (1975). «Intelectuales y obreros: la extensión universitaria en España». A: DDAA. *Cuatro ensayos de historia de España*. Madrid: Edicusa, pàg. 151-206.

² Vegeu: SUREDA GARCÍA, B. (1987). «La Extensión Universitaria». A: RUIZ BERRIO, J.; TIANA FERRER, A.; NEGRÍN FAJARDO, O. (eds.) *Un educador para un pueblo. Manuel Bartolomé Cossío y la renovación pedagógica institucionista*. Madrid: UNED, pàg. 247-261.

³ GUEREÑA, J. L. (1999). «La educación popular a principios del siglo XX». A: RUIZ, J.; BERNAT, A.; DOMÍNGUEZ, M. R.; JUAN, V. M. (eds.) *La educación en España a examen (1898-1998)*. Zaragoza: Ministerio de Educación y Cultura, Institución Fernando el Católico, Excma. Diputación de Zaragoza. Vol. II, pàg. 33.

⁴ *Ibid.*, pàg. 16.

⁵ *Ibid.*, pàg. 31-32.

⁶ Vegeu: SUREDA GARCÍA, B. (1999). «Extensión universitaria y lucha contra la mortalidad infantil: La gota de leche de Mahón (1904-1913)». A: RUIZ, J.; BERNAT, A.; DOMÍNGUEZ, M. R.; JUAN, V. M. (eds.) *La educación en España a examen (1898-1998)*. Zaragoza: Ministerio de Educación y Cultura, Institución Fernando el Católico, Excma. Diputación de Zaragoza. Vol. II, pàg. 103-112, i també SUREDA GARCÍA, B. (1987) *Op. cit.*, pàg. 248-261.

moviment, però després dels primers moments d'eufòria renovadora els ànims s'anaren refredant i les diverses experiències renovadores posades en marxa en aquests anys s'anaren abandonant.⁷

D'altra banda, a Catalunya, el moviment d'Extensió Universitària, tot i haver tingut un primer intent —com hem dit— en el curs 1897-1898, es consolidà cap a l'any 1902 per iniciativa del catedràtic de Medicina i rector de la Universitat de Barcelona Rafael Rodríguez Méndez, que va comptar amb el suport d'altres institucions de cultura popular, com foren els ateneus obrers.⁸ Tal com ha assenyalat Conrad Vilanou, aquest moviment d'Extensió Universitària fou presentat a Catalunya com una tasca col·lectiva de professors i estudiants amb la finalitat de millorar la condició laboral i social de l'obrer. El grup de catedràtics reunits al voltant del rector Rafael Rodríguez Méndez advocà a favor d'una cultura popular des d'una actitud burgesa liberal, llunyana a qualsevol radicalisme més o menys socialitzant. Els professors de l'Extensió cercaren temes mèdics, històrics i fins i tot econòmics amb la voluntat de preservar l'obrer dels mals socials.⁹

Com veurem, a Maó es creà una delegació de l'Extensió Universitària del districte universitari de Barcelona l'any 1904 amb el suport del rector Rafael Rodríguez i el finançament del mateix Ajuntament de Maó, gràcies, en gran part, als aires renovadors que arribaren a principi de segle a la ciutat de la mà del catedràtic d'Institut José Pérez de Acevedo i del metge i funcionari de duanes Enric Alabern Sáez.

Cal considerar la personalitat i l'obra de Pérez de Acevedo possiblement com una de les més complexes i interessants de la història educativa menorquina de principi de segle XX. Nascut a l'Havana el 1861, Pérez de Acevedo, d'ascendència familiar espanyola, es formà intel·lectualment a Madrid, on fou secretari de l'Ateneu d'aquesta ciutat, i dins la maçoneria, secretari del Gran Oriente de España. Exercí com a catedràtic de Literatura a San Juan de Puerto Rico des de 1895 fins a 1898. Arran de la desfeta colonial espanyola de l'any 1898, prengué la decisió de retornar a Espanya, com a conseqüència de les seves vinculacions familiars i dels anys de formació que en aquest país tingué en la seva joventut. Així doncs, l'any 1903, arribà a Menorca, i prengué possessió de la càtedra de Psicologia, Ètica i Rudiments del Dret de l'Institut General i Tècnic de Maó.¹⁰ Pérez de Acevedo, juntament amb el metge i administrador de duanes Enric Alabern Sáez, que arribà a Maó també a principi de segle XX destinat com a administrador de la Duana, foren, entre altres personalitats, els impulsors de la creació a Maó d'una delegació de l'Extensió Universitària del districte universitari de Barcelona amb el suport del rector d'aquella universitat, Rafael Rodríguez Méndez, i el finançament del municipi.¹¹ Ambdós aconseguiren implicar entorn del projecte de l'Extensió Universitària una minoria

⁷ TIANA FERRER, A. (1992). *Maestros, misioneros y militantes. La educación de la clase obrera madrileña (1898-1917)*. Madrid: Centro de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia; CIDE, pàg. 267-268.

⁸ Vegeu: PUIG I REIXACH M. (1977). *Els congressos universitaris catalans*. Barcelona: Undaris.; VILANO, C. (1984). «La Extensió Universitària en Catalunya (1902-1909)». A: *Perspectives Pedagógicas*. Barcelona: vol. 1984, pàg. 94-99, i SUREDA GARCÍA, B. (1999). *Op. cit.*, pàg. 103-112.

⁹ VILANO, C. *Op. cit.* pàg. 96-97.

¹⁰ HERNÁNDEZ MORA, J. (1981). «Els orígens de l'Ateneu de Maó». A: *Revista de Menorca*. Maó: vol. 1981, pàg. 32.

¹¹ JUNTA LOCAL DE EXTENSIÓN UNIVERSITARIA. (1908). «Comunicación al Congreso de Extensión Universitaria reunido en Oviedo los días 26 y 27 de Septiembre de 1908». A: *Revista de Menorca*. Maó: vol. 1908, pàg. 318.

intel·lectual agrupada al voltant de la *Revista de Menorca*, creada el 1888.¹² Aquest col·lectiu de persones de tendència progressista que s'aglutinaren al voltant de l'Extensió Universitària foren, a més d'Alabern i Pérez de Acevedo, l'historiador i arxiver municipal Francesc Hernández Sanz; el metge Llorenç Pons Marqués; el manescal Miquel Gomila Jover; el periodista i pensador àcrata Joan Mir i Mir, dirigent durant aquests anys del moviment anarquista menorquí; el mestre esporlerí Gabriel Comas i Ribas, un dels pioners de la graduació escolar a les Balears; el farmacèutic Pere Gavilán Alzamora, i, finalment, el militar Josep Riera Alemany, entre altres.¹³ El grup organitzador de l'Extensió Universitària, amb Alabern i Pérez de Acevedo al capdavant, no tardà a considerar la possibilitat de crear a Maó un ateneu que, a imitació del de Madrid, donés consistència i més amplitud a les activitats de l'Extensió Universitària. En aquest sentit, com ha assenyalat Josep Maria Quintana, a l'empresa s'hi uniren un col·lectiu d'intel·lectuals, professors i professionals liberals d'idees avançades, republicanes i laiques, l'objectiu dels quals era crear un espai de debat intel·lectual lliure i independent dels partits polítics i especialment de l'Església.¹⁴

Les activitats de l'Extensió Universitària que es desenvoluparen a Maó en el marc del programa d'Extensió Universitària del districte universitari de Barcelona i que varen ser l'antecedent immediat de l'Ateneu de Maó foren les úniques manifestacions d'aquest fenomen que es donaren a les Balears, fenomen que, com és sabut, estava inspirat pels homes de la Institución Libre de Enseñanza. Com hem dit, a Maó, l'Extensió nasqué l'any 1904 amb el suport, des de l'inici, de l'Ajuntament, que acordà subvencionar-la cada any, a més de cedir-li la sala d'actes per a les reunions públiques.¹⁵ Tenim notícies de la primera junta que es nomenà a través d'una nota de premsa, datada el 14 de març de 1904, al diari republicà *El Liberal*, en la qual s'afirmava que per tal de posar en pràctica l'Extensió s'havia decidit, tal com es feia en altres indrets com Oviedo, València i Barcelona, formar una junta, els membres de la qual foren: Bonifacio Iñíguez —director de l'Institut— com a president, Miquel Roura —bibliotecari i professor de l'Institut— com a vicepresident, José Pérez de Acevedo com a secretari, Antoni Obrador com a vicesecretari, Antoni Roca com a tresorer, i finalment Josep M. Mercadal i Bartomeu Escudero, entre altres, com a vocals.¹⁶ Diversos estudis actuals han atribuït la vicepresidència de la primera junta també a Enric Alabern,¹⁷ com també la tresoreria a Antoni Tudurí Ponsetí i, finalment, a Pere Ballester i a Antoni Roca de Várez la vocalia.¹⁸ Per acord de la junta local, l'Extensió Universitària inaugurà la seva tasca el dia 26 de març de 1904, en la qual Pérez de Acevedo fou l'encarregat d'exposar, en la primera conferència de la nounada institució, la finalitat i el

¹² CANUT, M. L.; AMORÓS, J. L. (1989). *Anatomia de una Cultura. Cien años de la Revista de Menorca (1888-1988)*. Institut Menorquí d'Estudis, pàg. 23.

¹³ HERNÁNDEZ MORA, J. *Op. cit.*, pàg. 38.

¹⁴ QUINTANA PETRUS, J. M. (1998). *Regionalisme i cultura catalana a Menorca (1888-1936)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 47.

¹⁵ JUNTA LOCAL DE EXTENSIÓN UNIVERSITARIA (1908). *Op. cit.*, pàg. 318.

¹⁶ *El Liberal*, 14 de març de 1904. A la nota s'hi afegia: «Aplaudimos esta institución y esperamos que la clase obrera no esperará que se la saque de su casa para ir a instruirse, sino que acudirá él y sus hijos ya que esta enseñanza da óptimos resultados puesto que es probado que la cultura de un pueblo està en relación con la institución».

¹⁷ HERNÁNDEZ MORA, J. *Op. cit.*, pàg. 38.

¹⁸ MACIÁN, V. (1998). *El Instituto de Mahón, conquista de una sociedad*. Maó: Menorca, pàg. 139.

pla que es proposava desenvolupar a l'illa l'esmentada entitat.¹⁹ Pocs dies després, la premsa es féu ressò de l'esmentada conferència inaugural de Pérez de Acevedo, de la qual ressenyà que: «*Es fuerza augurar a la navegante y popular institución un éxito brillante y esperar de ella los más hermosos resultados; porque el discurso del Sr. Acevedo [...] consiguió de momento lo que no siempre suele conseguirse: entusiasmar al auditorio, convencer deleitando, infiltrar en todos los cerebros, de una manera clara y terminante, lo que es, lo que ha de ser, debidamente interpretada, la Extensión Universitaria*», atès que en aquesta conferència: «*Pintó de mano maestra el atraso de nuestra desgraciada patria, debido principalmente al abandono de la educación, de la higiene y otros capitales factores de la civilización de los pueblos, demostrando por medio de estados comparativos, el progreso que han alcanzado las naciones cuyas clases directoras han sabido imprimir a una sociedad un movimiento general y constante avance hacia adquisiciones científicas [...]. Anunció que las sucesivas conferencias versarían sobre educación, higiene, cuestiones sociales, agricultura, aplicaciones de las ciencias físicas, naturales y químicas, y demás ramas del saber humano que más de cerca pueden contribuir al mejoramiento de las clases obreras*».²⁰

En aquell primer curs de l'Extensió Universitària a Maó s'arribaren a fer fins a vint conferències que, en opinió del seu secretari, José Pérez de Acevedo, es podien dividir en tres tipus: aquelles que impartien lliçons amb una aplicació immediata a les necessitats de la vida —que donaven consells per a la conducta—, és a dir, lliçons morals; les conferències que eren de caràcter general i, finalment, les lliçons de caràcter científic.²¹ Les conferències, que es perllongaren des de final de març de 1904 fins a mitjan juny d'aquell mateix any, foren les següents: *Objeto, importancia y conveniencia de la Extensión Universitaria*, de Pérez de Acevedo, el dia 26 de març; els dies 2, 9, 16, 23, 27 i 30 d'abril es feren, successivament les conferències *La telegrafía*, per part de Lafuente Vanrell; *La Educación*, per Pere Ballester; *La lucha antituberculosa*, de Pons Marqués; *La tuberculosis en los animales*, del manescal Miquel Gomila; un altre cop sobre *La telegrafía*, també per Lafuente Vanrell, i *Principios del Derecho Público*, per part de l'advocat Josep Riera; així mateix, els dies 4, 7, 11, 14, 18, 21, 25 i 28 de maig es realitzaren per aquest ordre les conferències *Origen de nuestro planeta*, de Jaume Alorda, professor ajudant de la secció de ciències de l'Institut de Maó; *El Progreso*, de Pérez de Acevedo; *La cuestión social*, per part de Joan Mir i Mir; *La Educación Física*, per part de Gabriel Comas i Ribas; *El arte de Menorca*, d'Hernández Sanz; *La higiene y la educación de la mujer*, per part de la doctora en Medicina i mestra de Primària Elena Maneras; *La agricultura*, de Pere Mir i Mir, i *El alcoholismo*, per part del farmacèutic militar Josep Llanas; finalment, i en el mes de juny, es feren les conferències *El agua*, pel farmacèutic Pere Gavilán; *Primeros cuidados a los heridos*, de Pons Marqués; *Edisson y sus inventos*, per part de l'ajudant de la secció de lletres de l'Institut de Maó, Antoni Roca; *La escritura*, de Bonifacio Iñíguez, i, finalment, *La telegrafía sin hilos*, de Lafuente Vanrell, els dies 1, 4, 8, 11 i 15 d'aquell mes.²² Del contingut de les esmentades conferències en tenim

¹⁹ *El Liberal*. Maó, 24 de març de 1904.

²⁰ *El Liberal*. Maó, 28 de març de 1904.

²¹ PÉREZ DE ACEVEDO, J. (1904). *Resumen de las conferencias explicadas en el curso 1903-1904. Discurso pronunciado en la noche del 18 de junio por ... Secretario de la Junta Local*. Mahón: Imp. de B. Fábregues, pàg. 5.

²² *Ibid.*, pàg. 28-29 i JUNTA LOCAL DE EXTENSIÓN UNIVERSITARIA (1908). *Op. cit.*, pàg. 322-323.

notícies gràcies al discurs que Pérez de Acevedo, com a secretari de la junta local, pronuncià el dia 18 de juny d'aquell mateix any, en el qual féu un resum de les conferències explicades al llarg d'aquell curs.²³ Però l'activitat de l'Extensió no es limità sols a les conferències fetes a Maó, sinó que també se'n feren en altres poblacions amb la intenció d'intentar establir-la en altres indrets de l'illa. En aquest sentit, el dia cinc de juny, per iniciativa del mestre d'ensenyament primari Gabriel Comas i Ribas, assistiren a Alaior Pere Ballester i Pérez de Acevedo per dissertar sobre la conveniència d'instaurar l'Extensió Universitària a l'esmentada població.²⁴ Al cap de pocs dies de l'esmentada conferència, el mateix Comas ressenyà: «*Tuvimos el gusto y honor grande de recibir entre nosotros a los entusiastas propagandistas de la Extensión Universitaria señores Pérez de Acevedo, Ballester, Pons Marqués y Alorda, que vinieron a sembrar ideas, a intentar el establecimiento de tan útil institución en nuestra villa. [...] ¿De que hablaron ambos señores? —referint-se a Ballester i a Pérez de Acevedo— De lo único creo yo se puede hablar en estos casos. (Hay que tener en cuenta que no se halla aún establecido aquí la Extensión Universitaria). Hablar de la importancia de la Educación, de la importancia de la Ciencia, del deber que tenemos todos, de instruirnos, de educarnos; de instruir y educar a los que saben menos que nosotros. Celebramos, como dijo muy bien el señor Ballester un mitin pedagogico*», i afirmà que la satisfacció més gran fou per a ell: «*el gusto de oír a una gran parte de los asistentes expresarme su alegría por las verdades que había escuchado, un deseo que se establezca pronto aquí la Extensión Universitaria, estando algunos dispuestos a contribuir al pago de los gastos que ocasione*», i acabà conclouent: «*somos ya legión los que deseamos se establezca pronto la Extensión aquí*».²⁵

A més, durant les vacances d'aquest curs i amb motiu de la visita dels directors del laboratori biològic Arago de Banyuls sur Mer, el catedràtic de la Universitat de Barcelona Odón de Buen va fer al Teatre Principal una conferència sobre biologia marítima.²⁶

Per al curs següent, inaugurat el dia 1 d'octubre de 1904, es prengué la resolució d'instaurar curssets d'ensenyança sistemàtica i adequada, tal com manifestà el seu president, Bonifacio Iñíguez, en la sessió inaugural. Es pretenia impartir les ensenyances classificades en tres grups diferenciats. En primer lloc, les ensenyances d'aplicació immediata a arts, oficis i professions, que comprenien l'aritmètica, la geometria, la física, la mecànica, la química i la topografia. En segon lloc, les que es podrien considerar d'utilitat general, com la geografia, la història i la literatura, i, en darrer lloc, les ensenyances de les llengües. A més de les esmentades matèries, s'establí la possibilitat d'impartir altres matèries que fossin sol·licitades, sempre que els mateixos sol·licitants trobessin algú disposat a impartir aquestes matèries, ja que la institució era considerada social i no oficial. El nou curs 1904-1905 s'inaugurà amb la pretensió de fer també conferències dominicals sobre qüestions agrícoles, a més de poder-se realitzar excursions científiques i visites a monuments megalítics, acompanyats d'un guia. S'establí també la possibilitat que qualsevol població de l'illa pogués constituir una junta local d'Extensió Universitària i que rebés l'ajut de la de Maó.²⁷ Tenim notícies de les conferències fetes durant el curs 1904-1905 gràcies a la comunicació que la junta local d'Extensió Universitària de Maó presentà al Congrés

²³ Vegeu: PÉREZ DE ACEVEDO, J. (1904). *Op. cit.*

²⁴ *Ibid.*, pàg. 29-30 i JUNTA LOCAL DE EXTENSIÓN UNIVERSITARIA (1908). *Op. cit.*, pàg. 323.

²⁵ COMAS, G. «Extensión Universitaria en Alayor». A: *El Liberal*. Maó, 8 de maig de 1904.

²⁶ JUNTA LOCAL DE EXTENSIÓN UNIVERSITARIA (1908). *Op. cit.*, pàg. 323.

²⁷ *El Liberal*. Maó, 3 d'octubre de 1904.

d'Extensió Universitària realitzat a Oviedo els dies 26 i 27 de setembre de 1908. Així doncs, tenim constància que al llarg d'aquell curs es feren les conferències: *La electricidad y sus aplicaciones*, per Francesc F. Andreu; *Concepto de la Ley*, per Pere Ballester; *La Leche y sus derivados*, per Pere Gavilán; *La vacuna*, per Llorenç Pons Marqués; *Misión social de la escuela*, per Gabriel Comas; *Leyes de la Historia*, per Pérez de Acevedo; *Orígen de las especies*, per Jaume Alorda; *Cultivo de la inteligencia*, per Gabriel Comas; *Derecho de familia*, per Pere Ballester; *Radiografía*, per Llorenç Lafuente Vanrell; *Importancia de la agricultura*, per Jaume Alorda; *Modos de adquirir la propiedad*, per Pere Ballester; *La lengua francesa. Ventajas de su estudio i Lamartine*, per Martin Schyrgens; *Reconocimiento de tierras de labor*, per Jaume Alorda; *Chateaubriand i El Cid de Corneille*, per Martin Schyrgens; *Abonos*, per Jaume Alorda; *Enseñanza obligatoria*, per Gabriel Comas; *Molière*, per Martin Schyrgens; *La lucha en pro de la infancia*, per Enric Alabern; *Abonos nitrogenados*, per Jaume Alorda; *Racine*, per Martin Schyrgens; *La puericultura y los consultorios de pecho i Funciones de la Gota de Leche en Menorca*, per Enric Alabern, a més de celebrar-se una vetllada commemorativa del tercer centenari del *Quixot* al Teatre Principal.²⁸

A més de les conferències fetes, en el segon curs, s'impartiren classes nocturnes a les dependències de l'Institut sobre aritmètica, comptabilitat mercantil, física i mecànica, llengua francesa, llengua anglesa, geometria, geografia i història, literatura, topografia, química, teoria i història de l'art i, finalment, també de gimnàstica. El nombre total d'alumnes matriculats a les diverses ensenyances nocturnes impartides en aquest curs fou de quatre-cents cinquanta-nou, i les classes de llengua francesa, aritmètica i gimnàstica foren les més nombroses.²⁹ La decisió d'instaurar aquests cursos, a més de les conferències, estava motivada pel fet que els impulsors de l'Extensió Universitària de Maó s'adonaren que l'assistència a les conferències anava minvant i que, per tant, calia intentar arribar a les classes populars mitjançant altres recursos que no fossin tant sols les conferències, atès que aquestes sovint requerien certs coneixements previs per part dels assistents sobre la matèria de què versaven. D'aquí que es resolgués establir ensenyances nocturnes en les quals es desenvolupessin cursos elementals de les assignatures que es consideraven de major aplicació a la vida. En aquest sentit, la idea original dels fundadors de fer una universitat popular s'acaba reduint a una mena d'Institut popular, que intentà pal·liar la manca d'una escola d'arts i oficis a Maó.³⁰

En el curs 1905-1906 no es feren conferències i tan sols s'impartiren els cursos sobre aritmètica, geometria aplicada al dibuix, francès, comptabilitat mercantil, llengua anglesa i gimnàstica. El nombre total de matriculats durant el curs fou de cent cinquanta-cinc.³¹ Observem que respecte al curs anterior minven tant el nombre d'alumnes matriculats com les ensenyances impartides, però tot i així les classes d'aritmètica, francès i gimnàstica continuaren essent les més concorregudes pel que fa als alumnes matriculats.

²⁸ JUNTA LOCAL DE EXTENSIÓN UNIVERSITARIA (1908). *Op. cit.*, pàg. 323-325.

²⁹ *Ibid.*, pàg. 326. En concret el nombre d'alumnes matriculats per assignatures fou: 80 a aritmètica, 58 a comptabilitat mercantil, 20 a física i mecànica, 99 a llengua francesa, 47 a llengua anglesa, 29 a geometria, 16 a geografia i història, 17 a literatura, 6 a topografia, 10 a química, 9 a teoria i història de l'art i 68 a gimnàstica.

³⁰ *Ibid.*, pàg. 318-319.

³¹ *Ibid.*, pàg. 327. En concret el nombre d'alumnes matriculats per assignatures durant el curs 1905-1906 fou: 24 a aritmètica, 18 a geometria aplicada al dibuix, 42 als dos cursos de francès, 24 a comptabilitat mercantil, 14 a llengua anglesa i 33 a gimnàstica.

El curs següent, 1906-1907, tan sols es realitzaren dues conferències per part d'Enric Alabern Sáez en el local de l'Ateneu de Maó, sobre *Desarrollo actual de la higiene infantil* i *Concepto y funciones de la Gota de Leche*, ambdues recollides a la *Revista de Menorca*, principal publicació de l'Ateneu de Maó des de la seva creació.³² A més també es realitzaren diverses conferències de mitja hora a proposta dels professors Antoni Juan Alemany i Antoni Obrador, per tal de donar resposta a l'article 19 del Reial Decret de 4 d'octubre de 1906 sobre les classes nocturnes d'adults, amb les quals es pretenia contribuir a la formació del ciutadà. En concret foren Alabern, Pérez de Acevedo i Hernández Sanz els designats per fer diverses conferències sobre *El conocimiento somero del organismo humano*, *La noción del progreso y la solidaridad* i *La habitación humana*.³³

Pel que fa als cursos que s'impartiren a les dependències de l'Institut de Maó foren d'aritmètica, geometria aplicada al dibuix, francès, anglès i gimnàstica com en el curs anterior, a més de geografia comercial i literatura castellana. El nombre total d'alumnes matriculats fou de cent trenta. Un altre cop les ensenyances de gimnàstica, francès i aritmètica foren les més concorregudes.³⁴

Finalment, durant el curs 1907-1908 es tornaren a fer dues conferències a les dependències de l'Ateneu de Maó sobre *Comedores económicos*, per Bonifaci Iñíguez, i *Instituciones sociales convenientes a Menorca*, per Pérez de Acevedo, ambdues recollides a la *Revista de Menorca*.³⁵ A més, també es realitzaren diverses conferències a la Sociedad Obrera Sindicato Unión de Obreros Agrícolas sobre *Reconocimiento de tierras y aplicación de abonos*, per Germán Martínez; *Silvicultura*, per Antoni Roca de Várez; *Fisiología vegetal*, per Jaume Ferrer Hernández; *Ganadería* i *Cultivo de los frutales*, per Pere Mir i Mir; *Sindicatos agrícolas*, per Pérez de Acevedo; *El cultivo del almendro* i *Cultivo del albaricoque*, per Antoni Juan Alemany, i finalment, *Preceptos de higiene en los animales domésticos*, per Cirili J. Abadia.³⁶ En aquest curs es continuaren impartint les classes d'aritmètica, geometria aplicada al dibuix, comptabilitat mercantil, literatura castellana, francès i gimnàstica; a més, també s'impartiren classes de química aplicada a la indústria, física experimental i esperanto. El nombre total d'alumnes matriculats fou de dos-cents quinze, nombre major respecte al curs anterior tant pel que fa a nombre d'assignatures com d'alumnes matriculats.³⁷ Les classes nocturnes que es desenvoluparen al llarg dels cursos compresos entre el període objecte de la nostra anàlisi sempre s'impartiren a les dependències de l'Institut de Maó i en horari i dies alterns, de dilluns a dissabte, des de les 20 hores fins a les 22.³⁸ Entre el professorat implicat en les diverses assignatures cal destacar Pérez de Acevedo, Alabern, Hernández Sanz i Pons Marqués, entre altres.

³² Vegeu: ALABERN, E. (1907). «Concepto y funciones de la Gota de Leche». A: *Revista de Menorca*. Maó: vol. 1907, pàg. 257-264, i ALABERN, E. (1907). «Desarrollo actual de la higiene infantil». A: *Ibid.*, pàg. 161-168.

³³ JUNTA LOCAL DE EXTENSIÓN UNIVERSITARIA (1908). *Op. cit.*, pàg. 325.

³⁴ *Ibid.*, pàg. 327. En concret es repartiren de la manera següent: 24 a aritmètica, 9 a geometria aplicada al dibuix, 33 a francès, 8 a anglès, 4 a geografia comercial, 9 a literatura castellana i 43 a gimnàstica.

³⁵ Vegeu: IÑÍGUEZ, B. (1907). «Comedores Económicos». A: *Revista de Menorca*. Maó: vol. 1907, pàg. 369-378, i PÉREZ DE ACEVEDO, J. (1908). «Instituciones sociales convenientes a Menorca». A: *Revista de Menorca*. Maó: vol. 1908, pàg. 118-133 i 189-206.

³⁶ JUNTA LOCAL DE EXTENSIÓN UNIVERSITARIA (1908). *Op. cit.*, pàg. 326.

³⁷ *Ibid.*, pàg. 327. Els alumnes matriculats es repartiren de la forma següent: 45 a aritmètica, 26 a geometria aplicada al dibuix, 16 a comptabilitat mercantil, 9 a física experimental, també 9 a química aplicada a la indústria, 12 a literatura castellana, 21 a francès, 17 a esperanto i 60 a gimnàstica.

³⁸ Vegeu: SECCIÓN OFICIAL DE NOTICIAS (1906). «Extensión Universitaria. Enseñanzas nocturnas, públicas y gratuitas que se dan en el local del Instituto general y técnico de esta ciudad». A: *Revista de Menorca*. Maó: vol.

Al llarg d'aquests anys les ensenyances nocturnes establertes no pogueren impartir-se de forma fixa i igual en tots els cursos, a causa principalment de la manca de professorat. A la comunicació que la junta local de Maó adreçà al Congrés Universitari, que es reuní a Oviedo l'any 1908, i en la qual es féu un repàs a les vivències de la institució des de la seva fundació fins al moment de la comunicació, es destaca que: «*Los resultados que pudiéramos llamar inmediatos y directos de nuestra institución, no llenan ni con mucho los deseos de la Junta. El público que asistía a las primeras conferencias, y que llegó en algunas a 400 personas, se redujo en las explicaciones en 1905 á unas 50 por término medio. En lo que respecta a los cursos es enorme, reduciéndose á cinco ó seis alumnos clases que comenzaron con 25 ó 30, salvo las de Gimnasia y Dibujo en las que hay más constancia*».³⁹

De l'anàlisi de les conferències impartides durant aquests anys constatem la preocupació i predilecció que tingueren els fundadors per propagar coneixements sobre higiene, educació, lleis i agricultura, tot i que en els primers cursos, sobretot els de 1903-1904 i 1904-1905, també s'impartiren lliçons de caràcter científic que en anys posteriors s'anaren suprimint. Pel que fa al nombre de conferències impartides, fou durant els dos primers cursos quan més se'n feren —58 enfront de les 71 fetes en la totalitat del període comprès en el nostre estudi. Aquest nombre es reduí dràsticament en els cursos posteriors en constatar els impulsors la manca d'assistència per part de les classes populars. Aquest fet els dugué, com ja hem assenyalat, a instaurar determinats cursos per tal d'intentar fer arribar la instrucció a les classes obreres i populars, objectiu fundacional de la institució. El mateix Pérez de Acevedo, en unes conferències de l'Extensió Universitària, fetes a l'Ateneu els dies 13 i 20 de gener de 1908, sota el lema *Instituciones sociales convenientes a Menorca*, considerava referint-se a l'Extensió Universitària de Maó, que: «*la universidad del pueblo entre nosotros ha tomado la forma de una escuela de arte y oficios, sin dejar por ello de fomentar la cultura superior por medio de variadas conferencias. No alcanzan los resultados la extensión de nuestros deseos y lo que merecen las molestias de los profesores; pero no dejan de ser provechosos [...]. Los medios de que disponemos no son suficientes para una acción como apetece; pero convencidos de que en España el problema capital, el que encierra todos los otros, es un problema pedagógico, no hemos de cejar en nuestro empeño cumpliendo aquella ley que el gran Costa quería poner á la cabeza de nuestra constitución: "Todo español defenderá la patria con los libros en la mano"*».⁴⁰

D'altra banda, cal atribuir com a principals mèrits de l'Extensió Universitària de Maó el fet que fos capaç de reunir un determinat col·lectiu de persones —que ja hem anat citant— que impulsaren, a través de les conferències fetes en el marc de l'Extensió Universitària, la creació de determinades institucions culturals i mèdiques com foren la Lliga antituberculosa de Menorca, la Lliga Antiacohòlica i el consultori maternològic anomenat Gota de Leche de Mahón, a més dels diversos ateneus que sorgiren aquests anys a Maó, com foren l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó, l'Ateneu Obrer i l'Ateneu Popular.

1906, pàg. 56 i 329; SECCIÓN OFICIAL DE NOTICIAS (1907). «Extensión Universitaria. Enseñanzas nocturnas, públicas y gratuitas que se dan en el local del Instituto general y técnico de esta ciudad». A: *Revista de Menorca*. Maó: vol. 1907, pàg. 362. En alguns casos l'horari es veié ampliat des de les 19 fins a les 22 h.

³⁹ JUNTA LOCAL DE EXTENSIÓN UNIVERSITARIA (1908). *Op. cit.*, pàg. 319.

⁴⁰ PÉREZ DE ACEVEDO, J. (1908). *Op. cit.*, pàg. 190.

Així doncs, tot i que la Liga Antituberculosa de Menorca nasqué per iniciativa del Govern, aquesta no hauria estat possible sense l'impuls que li donaren les conferències pronunciades pel metge Llorenç Pons Marqués i el manescal Miquel Gomila sobre *La lucha antituberculosa* i *La tuberculosis en los animales*, respectivament, en el curs 1903-1904.⁴¹

D'altra banda, tampoc no hauria pogut prosperar la creació, l'any 1906, de la Gota de Leche de Mahón sense les conferències pronunciades pel metge i administrador de la duana de Maó Enric Alabern intitolades *La lucha en pro de la infancia*, *La puericultura y los consultorios de niños de pecho* i *Fundación de la Gota de Leche en Menorca*, que propiciaren la formació d'un grup de propagandistes que promogueren una subscripció popular per constituir l'esmentada institució.⁴² Conferències aquestes que foren considerades pel seu autor, en una conferència posterior feta sota el lema *Desarrollo actual de la higiene infantil*, d'importància cabdal per a les mares, atès que en aquestes conferències explicà els fonaments del que es realitzava en els consultoris, concebuts aquests com a vertaderes escoles de maternologia.⁴³ Sobre l'esmentada institució, Pérez de Acevedo escriví: «*La Gota de Leche de Menorca ha establecido un consultorio para niños de pecho [...], es una escuela de maternologia cuyos benéficos efectos se notarán bien pronto, pues no nos hemos de cansar en decir que todos los problemas sociales tienen por base la ignorancia y que el campo de batalla en que ha de vencerse, es el individuo: individuos cultos formaran una sociedad educada, y por tanto higiénica y por tanto mejor*».⁴⁴ En la voluntat d'instruir les mares, els preceptes higièncs necessaris per part d'aquesta institució, constatem el que fou un dels grans tòpics del discurs regeneracionista, que relacionava els elevats índexs de mortalitat infantil de final del segle XIX i principi del XX amb la manca de cultura de la població, i en especial de les mares. En aquest sentit veiem com dos dels corrents de pensament desenvolupats al llarg del XIX —ens referim a l'higienisme i al regeneracionisme pedagògic— estigueren estretament relacionats. A Maó, concretament, aquesta relació s'establí entre l'Extensió Universitària i la Gota de Leche, atès que en la primera es trobà la plataforma ideal per propagar els postulats higienistes i per impulsar la creació de la segona.

A més, el caliu intel·lectual creat per l'Extensió Universitària propicià durant aquests anys la fundació de l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó, l'any 1905. De la mateixa manera les classes populars respongueren a la propaganda de l'Extensió Universitària amb la fundació de l'Ateneu Obrer i l'Ateneu Popular, amb el propòsit de substituir els casinos polítics i d'esbarjo per societats educatives.⁴⁵

Finalment, tan sols resta afegir, per constatar el declivi que sofrí la institució, que de les notícies que ens arribaren a través del que fou president de l'Ateneu de Maó i Comandant d'Estat Major, Antoni Victory Taltavull, es pot observar que el fenomen de l'Extensió Universitària a Maó, com a la resta de l'Estat espanyol, començà a decaure al

---

⁴¹ Vegeu: JUNTA LOCAL DE EXTENSIÓN UNIVERSITARIA (1908). *Op. cit.*, pàg. 320; PÉREZ DE ACEVEDO, J. (1908). *Op. cit.*, pàg. 191; i finalment, PÉREZ DE ACEVEDO, J. (1904). *Op. cit.*, pàg. 7-8.

⁴² JUNTA LOCAL DE EXTENSIÓN UNIVERSITARIA (1908). *Op. cit.*, pàg. 320; PÉREZ DE ACEVEDO, J. (1908). *Op. cit.*, pàg. 191-192.

⁴³ ALABERN, E. (1907). «Desarrollo de la higiene infantil». A_ *Revista de Menorca*. Maó: vol. 1907, pàg. 161-162.

⁴⁴ PÉREZ DE ACEVEDO, J. (1908). *Op. cit.*, pàg. 192.

⁴⁵ Vegeu: JUNTA LOCAL DE EXTENSIÓN UNIVERSITARIA. *Op. cit.*, pàg. 320-321, i PÉREZ DE ACEVEDO, J. (1908). *Op. cit.*, pàg. 190-191.

final de la primera dècada del segle. En concret, Victory, en un discurs intítulat *La sociedad mahonesa y sus instituciones modernas de cultura, higiene y fomento*, relatava l'existència de l'Extensió Universitària amb les següents paraules: «*El ambiente favorable a la difusión de la cultura, dio origen al establecimiento de la Extensión Universitaria, que desde el año 1904 hasta el 1911 cumplió su misión por medio de conferencias y especialmente con las clases nocturnas de contabilidad, matemáticas, literatura, idiomas, dibujo y gimnasia, que se daban en el local del Instituto, subvencionadas por el Ayuntamiento, gracias a la abnegación y al entusiasmo de los profesores que se impusieron aquel sacrificio*», alhora que prosseguia afirmant que: «*Esta culta y popular institución, en la que adquirieron útiles conocimientos bastantes obreros, ha ido suspendiendo sus tareas por falta de perseverancia en alumnos y profesores, defecto que es una de las características de nuestra sociedad*».⁴⁶

Tal com ha sostingut darrerament Bernat Sureda, seria més adient atribuir les causes del decaïment del fenomen de l'Extensió Universitària al fet que l'educació popular s'orientà cap a posicions més compromeses en el terreny ideològic i polític. A més, les Universitats Populares, com també les organitzacions obreres i les Cases del Poble, entre altres, assumiren un major protagonisme en aquest terreny educador. Finalment, també l'Església intentà no cedir en la seva influència a les classes populars a través dels seus Cercles d'Obrers, fets, tots aquests, que condicionaren el declivi del fenomen de l'Extensió Universitària arreu de l'Estat espanyol.⁴⁷ Com ja hem comentat, a Maó la proliferació d'entitats culturals sorgides en aquests anys, com foren els diversos ateneus, probablement acabaren per sepultar definitivament el moviment d'Extensió Universitària, al qual curiosament devien el seu origen.

Conclusions

L'estudi de les activitats d'Extensió Universitària dutes a terme a Maó en el període objecte de la nostra ens han permès posar en relleu la importància que aquesta institució tingué a principi del segle XX a Menorca, no endebades foren diverses institucions culturals i higièniques les que trobaren en les conferències promogudes pel moviment el caliu necessari per crear-se. S'observa que el declivi de la institució a Maó, com en altres indrets, va ser determinat per la seva concepció paternalista i, fins i tot, ingènua de l'educació popular, a més de la proliferació d'altres iniciatives d'aquest caràcter sorgides durant aquests anys des de diversos sectors obreristes i socialcatòlics. En el fons el moviment tingué un marcat caràcter reformista, sempre des d'una perspectiva liberalburguesa, en la qual se cercava la profilaxi i propedèutica de la classe treballadora. A Menorca, l'Extensió fou assumida com una aventura intel·lectual per un conjunt d'homes altruistes, generalment d'idees republicanes i laiques, que per damunt de tot confiaven en

⁴⁶ VICTORY TALTAVULL, A. (1913). «La sociedad mahonesa y sus instituciones modernas de cultura, higiene y fomento». A: *Revista de Menorca*. Maó: vol. 1913, pàg. 323-324. Victory Taltavull també atribuïa part de la culpa del decaïment de l'Extensió a la creació d'ateneus de caràcter obrer, atès que també establiren classes nocturnes (pàg. 324). En concret, durant aquest anys es crearen el ateneus següents: Ateneo Obrero, Ateneo Popular i Ateneo de Villa-Carlos, que varen ser, juntament amb l'Ateneu C., L. i A. de Maó, els quatre ateneus de la província de Menorca, curiosament, concentrats tots en el llevant de l'illa.

⁴⁷ SUREDA, B. (1987). *Op. cit.*, pàg. 261.

la reforma de la societat a partir de l'educació de l'ésser humà. Aquest col·lectiu de persones es va veure immers en la creació de diverses entitats culturals com l'Ateneu Obrer, l'Ateneu Popular i l'Ateneu Científic, Literari i Artístic de Maó, a més de diverses entitats higièniques com el consultori de puericultura i maternologia conegut per la Gota de Leche de Mahón, la Liga Antituberculosa i la Liga Antialcohólica.